

УДК 364-787.2-053.9:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.12>

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Максим КУЗНЕЦОВ

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0009-9423-3908

Бібліографічний опис статті: Лях, Т., Кузнецов, М. (2024). Похилий вік як фактор вразливості у період воєнного часу. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 80–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.12>

ПОХИЛИЙ ВІК ЯК ФАКТОР ВРАЗЛИВОСТІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ

Люди похилого віку є вразливою категорією населення і, саме тому, у практиці соціальної роботи вони розглядаються як специфічна, особлива група, яка потребує задоволення спеціалізованих індивідуальних потреб. Наразі, їх реалізація забезпечується шляхом соціальних гарантій, соціального страхування; надання соціальної допомоги, соціальної підтримки, соціальних послуг; впровадженням соціальних проєктів і програм, спрямованих на розвиток життєстійкості людей похилого віку.

Автори статті зазначають, що повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави 24 лютого 2022 року, мало негативний вплив на життя та здоров'я людей похилого віку, загрожуючи їхній життєстійкості загалом. Наразі, перед суспільством постають виняткові, незвичні й надзвичайні проблеми: зміна пріоритетів, створення нових форм допомоги й соціальної підтримки людей похилого віку, надання притулків, шелтерів для тимчасового проживання, пошук шляхів їхньої інтеграції та соціальної адаптації у середовище приймаючих громад, навчання фахівців для роботи у надзвичайних умовах.

Враховуючи воєнний стан в Україні, для аналізу потреб людей похилого віку варто зосередитися на їхніх ключових труднощах (самообслуговування, втрата соціальних зв'язків, віддалення від дорослих дітей та друзів, психосоціальна, морально-ціннісна дезадаптація у суспільстві, самотність, самоізоляція, низька якість життя).

У статті зазначається, що у перші дні повномасштабної російської агресії, під загрозою перебували базові потреби людини, як от: потреба у воді, захисті, здоров'ї, харчуванні. Через війну, люди похилого віку постійно переживають загрозу щодо власного життя, здоров'я, втрачають відчуття безпеки, захищеності й захисту рідних, можливості проживання у комфортних умовах.

Наразі, актуальним й нагальним є питання безпеки конкретної людини та, загалом, національної безпеки. Водночас, не контрольованість зазначеного питання, призводить до розгубленості, тривоги, хвилювання, занепокоєння, стресу, дезорієнтації тощо. Це призводить до зміни поведінки, людина починає демонструвати злість, агресію, роздратування, низький рівень самоконтролю, посилюються панічні настрої.

Ключові слова: люди похилого віку, вразливість, вразливі групи населення, потреби, соціальні послуги, воєнний час, оцінка потреб.

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Maksym KUZNIETSOV

master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0009-9423-3908

To cite this article: Liakh, T., Kuznietsov, M. (2024). Pokhylyy vik yak faktor vrazlyvosti u period voyennoho chasu [Elderly age as a vulnerability factor during wartime]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 80–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.12>

ELDERLY AGE AS A VULNERABILITY FACTOR DURING WARTIME

Elderly people are a vulnerable population, and therefore, in the practice of social work, they are considered a specific, special group that requires the satisfaction of specialized individual needs. Currently, their implementation is ensured through social guarantees, social insurance; provision of social assistance, social support, social services; implementation of social projects and programs aimed at developing the resilience of the elderly.

The authors of the article note that the full-scale invasion of Russia into our country's territory on February 24, 2022, had a negative impact on the lives and health of the elderly, threatening their overall resilience. Currently, society is facing exceptional, unusual, and extraordinary challenges: changing priorities, creating new forms of assistance and social support for the elderly, providing shelters for temporary accommodation, seeking ways for their integration and social adaptation into host communities, and training professionals to work in emergency conditions.

Given the wartime situation in Ukraine, it is important to focus on the key challenges faced by the elderly for needs analysis. These challenges include self-care difficulties, loss of social connections, separation from adult children and friends, psychosocial and moral-value disadaptation in society, loneliness, self-isolation, and low quality of life.

The article states that in the early days of full-scale Russian aggression, basic human needs such as the need for water, protection, health, and food were under threat. Due to the war, elderly people constantly experience threats to their own lives, health, lose the sense of security, protection of their loved ones, and the ability to live in comfortable conditions.

Currently, the issue of individual and national security is both relevant and urgent. However, the lack of control over this issue leads to confusion, anxiety, agitation, concern, stress, disorientation, and so on. These factors can result in behavioral changes, with individuals displaying anger, aggression, irritability, low self-control, and heightened panic moods.

Key words: elderly people, vulnerability, vulnerable population groups, needs, social services, wartime, needs assessment.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії на територію нашої держави 24 лютого 2022 року, мало негативний вплив на життя та здоров'я людей похилого віку, загрожуючи їхній життєстійкості загалом.

Наразі, актуальним й нагальним є питання безпеки конкретної людини та, загалом, національної безпеки. Водночас, не контрольованість зазначеного питання, призводить до розгубленості, тривоги, хвилювання, занепокоєння, стресу, дезорієнтації тощо. Це призводять до зміни поведінки, людина починає демонструвати злість, агресію, роздратування, низький рівень самоконтролю, посилюються панічні настрої.

У перші дні повномасштабної російської агресії, під загрозою перебували базові потреби людини, як от: потреба у воді, захисті, здоров'ї, харчуванні. Через війну, люди похилого віку постійно переживають загрозу щодо власного життя, здоров'я, втрачають відчуття безпеки,

захищеності й захисту рідних, можливості проживання у комфортних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний досвід надання соціальних послуг людям похилого віку вивчає Н. Кабаченко; особливості соціалізації людей похилого віку досліджували Ю. Лисенко, А. Мокряк; потреби людей похилого віку в сучасних умовах досліджувала О. Грибко; потреби людей похилого віку в умовах воєнного стану розглядали Т. Лях, М. Кузнецов; проблеми соціального захисту людей похилого віку в Україні розглядають М. Житинська, Н. Іваненко, І. Титаренко; соціальна робота з людьми похилого віку є предметом наукового пошуку І. Іванової, В. Суліцького; специфіку соціальної адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища вивчали Т. Коленіченко, О. Новікова; характеристики людей похилого віку як особливу соціальну групу обґрунтовували Н. Коляда, М. Лукашевич, О. Тополь, Т. Семігіна.

Мета дослідження. Проаналізувати соціальні та демографічні процеси, які відбуваються, наразі, у суспільстві, зазначити основні характеристики людей похилого віку як особливої соціальної групи, що можуть слугувати факторами вразливості у період російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Соціальна робота є дієвим інструментом надання соціальних послуг людям похилого віку у територіальній громаді (Енциклопедія освіти, 2021).

Соціальний працівник, здійснюючи індивідуальне консультування, допомагає соціально вразливим категоріям населення вирішувати життєві проблеми й підвищувати їхню життєстійкість. Він здійснює координацію соціальних послуг та ресурсів, соціальну підтримку, консультування людей похилого віку, забезпечуючи їхню соціальну інтеграцію й соціальну адаптацію у територіальній громаді. Надаючи соціальну підтримку людям похилого віку, становище яких і раніше було вразливим, необхідно враховувати ризики російсько-української війни та особливості зазначеної групи населення (Спіріна, Бодня, 2023).

Люди похилого віку є вразливою категорією населення і, саме тому, у практиці соціальної роботи вони розглядаються як специфічна, особлива група, яка потребує задоволення спеціалізованих індивідуальних потреб. Наразі, їх реалізація забезпечується шляхом соціальних гарантій, соціального страхування; надання соціальної допомоги, соціальної підтримки, соціальних послуг; впровадженням соціальних проєктів і програм, спрямованих на розвиток життєстійкості людей похилого віку (Актуальні питання соціальної роботи, 2023).

Кабінет Міністрів ухвалив рішення щодо надання, найбільш вразливим групам населення, які через бойові опинилися у важких життєвих ситуаціях, окремих спеціалізованих соціальних послуг: надання притулків, підтриманого проживання, стаціонарного догляду, соціальної адаптації (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, 2024)

Людам похилого віку зазначені послуги надаватимуться безоплатно. Отож, найбільш вразливим категоріям населення, гарантується не лише надання тимчасових притулків, шелтерів, а й соціальна підтримка з урахуванням

індивідуальних, особливих потреб (Лях, 2023).

Старіння населення спонукало міжнародну спільноту до пошуку дієвих стратегій задля забезпечення гідної старості, покращення, оптимізації й удосконалення соціальної роботи з людьми похилого віку, шляхом забезпечення їхніх потреб у особистісному соціокультурному розвитку. Існує безліч економічних, психосоціальних, фізіологічних, соціокультурних факторів, індивідуальних особливостей людей похилого віку, які впливають на процес старіння.

Наявні у суспільстві стереотипи щодо людей похилого віку не завжди мають реальне підґрунтя. Це відбувається через недостатність знань про механізми їхньої позитивної адаптації, що заважає приймати людей похилого віку з певними відмінностями, які у них наявні. Таке, сприйняття людей похилого віку у соціальному середовищі призводить до негативних наслідків як для них самих, так і для суспільства загалом.

Важливо наголосити, що ці люди також можуть мати проактивну життєву позицію, що проявляється у здібностях організовувати свою життєдіяльність, мінімізувавши потребу у сторонній допомозі, самостійно вирішувати проблеми, пов'язані зі змінами звичного способу життя. Люди похилого віку потребують спілкування, соціальної комунікації, розуміння задля обговорення власних потреб та вирішення проблемних питань.

Зокрема, можемо зазначити (демографічні, психофізіологічні, соціальні, цільова група соціальної роботи) характеристики щодо людей похилого віку (Каркач, Кравченко, Семигіна, 2022):

- демографічні: вікові межі, за якими ідентифікують людей похилого віку є доволі умовними. Наголошуючи на певних соціокультурних особливостях сприйняття віку, ООН визначає, що люди похилого віку є особами старше 60 років. Однак, як зазначається у документах Європейського Союзу, це залежить від оригінальних, індивідуальних властивостей людини, від зовнішніх факторів, які здатні уповільнити процес старіння;

- психофізіологічні: численні біологічні теорії старіння пояснюють їх як генетично запрограмовані чи випадкові процеси: депресивні стани, загострення хронічних захворювань, зменшення соціальних контактів, розумові

порушення, невисокий рівень фізичної активності, погане самопочуття, погіршення стану здоров'я, послаблення функцій організму, функціональні обмеження нижніх кінцівок тощо. Однак, науковці ставлять під сумнів соціокультурні стереотипи щодо залежності усіх людей похилого віку від інших, наголошуючи, що така залежність може бути спричинена станом здоров'я, мало мобільністю, між поколінними стосунками тощо;

- соціальні: люди похилого віку беруть активну участь в соціально-економічній, політичній, соціально-культурній, релігійній сферах життя, однак, наявні обмеження щодо отримання певного соціального статусу. В Україні спостерігається невисокий соціально-економічний статус людей похилого віку. За прогнозами Організації Об'єднаних Націй, у зв'язку з російсько-українською війною, 90% населення України зазнають високого ризику бідності, граничної економічної вразливості або можуть опинитися за межею бідності (Дев'яносто відсотків населення України можуть опинитись у бідності, 2022).

О. Тополь виділяє об'єктивні (економічно-політична, демографічна ситуація в країні, нормативно-правова база, соціальна політика щодо людей похилого віку) та суб'єктивні (психосоціальна чутливість людей похилого віку, фінансові можливості, морально-ціннісні орієнтації, адаптаційні можливості, соціальна проактивність, довіра до соціальних працівників) чинники, які визначають соціальний статус людей похилого віку в умовах невизначеності, незахищеності, небезпеки (Тополь, 2012).

Науковці, для людей похилого віку, визначають такі соціально-психологічні особливості: брак спілкування та уваги найближчого оточення, самотність, несила вести звичний спосіб життєдіяльності, проблеми з адаптацією до нових соціокультурних умов, відсутність бажання подальшого саморозвитку, занурення у хвороби, депресія і страх за власне життя. Результати досліджень стверджують, що майже 70% людей похилого віку перебувають у стані депресії (Грибко, 2023).

ООН безперервно й цілеспрямовано працює над поширенням норм соціокультурної політики щодо людей похилого віку, виокремлюючи такі ключові напрями діяльності: включення людей похилого віку до розбудови фізичного

й соціального середовища, охорони здоров'я та їхнього добробуту, організація передумов, які сприяють індивідуальному розвитку людей похилого віку протягом життя (Мокряк, 2009).

Відтак, у період воєнного часу, перед суспільством постають виняткові, незвичні й надзвичайні проблеми: зміна пріоритетів, створення нових форм допомоги й соціальної підтримки людей похилого віку, надання притулків, шелтерів для тимчасового проживання, пошук шляхів їхньої інтеграції та соціальної адаптації у середовище приймаючих громад, навчання фахівців для роботи у надзвичайних умовах.

Наразі, через російську агресію, для людей похилого віку, актуальними є наступні проблеми: погіршення матеріального становища, необхідність адаптуватися до соціокультурних перетворень, радикальної зміни умов життєдіяльності, зниження рівня самоповаги, зневага зі сторони соціуму, самотність, погіршення стану здоров'я, обмеження спілкування й соціальна ізоляція, підвищується схильність до депресії (Мокряк, 2009).

Для соціальної роботи з людьми похилого віку, у суспільному середовищі варто враховувати їхні індивідуальні потреби, можливості. Ключовим аспектом при плануванні, реалізації та оцінюванні соціальних втручань для людей похилого віку є гарантування якості надання спеціалізованих соціальних послуг й дотримання державного стандарту догляду вдома для кожної людини (Лях, Кузнецов, 2024). Соціальна послуга з догляду вдома, яка надається фізичною особою є досить новою формою визначеної послуги. Важливо, щоб фізична особа (близькі родичі, знайомі, сусіди) діяла професійно, дотримуючись вимог законодавства й норм державного стандарту соціальної. Основні заходи зазначеної послуги передбачають для людей похилого віку: допомогу у самообслуговуванні, пересуванні по помешканню, веденні домашнього господарства, оформленні документів; психосоціальну, безоплатну правову допомогу тощо. Важливо, що послуга може надаватись виключно за місцем фактичного проживання людини похилого віку послуги (Горчинський, Лях, Петрович, 2022).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціальні, демографічні, психологічні процеси, що відбуваються наразі

в Україні, сприяють зростанню кількості людей похилого віку, що потребують соціальної допомоги та соціальної підтримки.

Їхні потреби актуалізуються ще й тому, що більшість з них є самотніми людьми, які у подальшому потребуватимуть не лише соціальної підтримки, але й спеціалізованих соціальних послуг й додаткового обслуговування.

Через повномасштабне збройне вторгнення росії на територію України, ситуація щодо людей похилого віку кардинально змінилась. Хоч більшість людей похилого віку залишилась

в межах України, але все ж таки, можемо стверджувати, що відбулось розлучення з рідними, друзями, з місцем постійного проживання, з соціальними працівниками, які надавали соціальну допомогу та соціальну підтримку, враховуючи їхні індивідуальні потреби.

Варто зазначити, що люди похилого віку є найбільш вразливою групою населення у період воєнного часу. Відтак, можемо виокремити такі причини: маломобільність, погіршення стану здоров'я, відмова від евакуації тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/374582040_Aktualni_pitanna_socialnoi_roboti/related#fullTextFileContent (дата звернення: 12.05.2024).
2. Горчинський Р. А., Лях Т. Л., Петрович В. С. Соціальна послуга догляду вдома як інструмент деінституалізації соціального обслуговування. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 5. С. 13–19. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.5.2>.
3. Грибко О. В. Потреби людей похилого віку та можливості їх реалізації в сучасних умовах. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. Харків : НТУ "ХПІ", 2023. № 1. С. 46–55.
4. Енциклопедія освіти / ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
5. Каркач А., Кравченко О., Семигіна Т. Сучасні підходи до розуміння літніх людей як особливої соціальної групи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 2 (9). С. 77–90.
6. Лях В. (2023). Екстрена соціальна допомога внутрішньо переміщеним особам у воєнний час. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. Вип. 1. С. 59–63 .
7. Лях Т. Л., Кузнецов М. Л. Потреби людей похилого віку в умовах воєнного часу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Соціально-педагогічна»*. 2024. № 39. С. 94–98. URL: <https://zb-socped.kpnu.edu.ua>.
8. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : державний сайт України. URL: <https://minre.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2024).
9. Мокряк А. Г. Особливості соціалізації людей похилого віку в умовах інформаційного суспільства: соціально-педагогічний аспект. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. № 3. С. 109–112.
10. Спіріна Т. П., Бодня А. Кейс-менеджмент у роботі з вразливими групами населення. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. Вип. 2. С. 145–150.
11. Тополь О. Старість у контексті соціальної роботи : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 308 с.
12. Nebehay S. Ninety percent of Ukrainian population could face poverty in protracted war – UNDP. *Reuters*. 2022. March 16. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ninety-percent-ukrainian-population-could-face-poverty-protracted-war-undp-2022-03-16/> (last accessed: 12.05.2024).

REFERENCES

1. Epel, O. V., Liakh, T. L., & Sylantieva, I. V. (Eds.). *Aktualni pytannia sotsialnoi roboty [Current issues of social work]*. Uzhhorod : RIK-U, 2023. 420 s. URL: https://www.researchgate.net/publication/374582040_Aktualni_pitanna_socialnoi_roboti/related#fullTextFileContent [in Ukrainian].
2. Horchynskiy, R. A., Liakh, T. L., & Petrovych, V. S. (2022). Sotsialna posluha dohliadu vdoma yak instrument deinstyualizatsii sotsialnoho obsluhovuvannya [Social care service at home as a tool of deinstitutionalization of social care]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 13–19. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.5.2> [in Ukrainian].
3. Hrybko, O. V. (2023). Potreby liudei pokhyloho viku ta mozhlyvosti yikh realizatsii v suchasnykh umovakh [The needs of the elderly and the possibilities of their implementation in modern conditions]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "KhPI". Ser. : Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva – Bulletin of the National Technical University "KhPI". Ser. : Actual problems of the development of Ukrainian society*, 1, 46–55 [in Ukrainian].

4. Kremen, V. H. (Ed.). *Entsyklopediia osviti [Encyclopedia of education]*. Kyiv : Yurinkom Inter, 2021. 1144 s [in Ukrainian].
5. Karkach, A., Kravchenko, O., & Semyhina, T. (2022). Suchasni pidkhody do rozuminnia litnikh liudei yak osoblyvoi sotsialnoi hrupy [Modern approaches to understanding the elderly as a special social group]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education*, 2(9), 77–90 [in Ukrainian].
6. Liakh, V. (2023). Ekstrena sotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym osobam u voiennyi chas [Emergency social assistance to internally displaced persons during wartime]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 59–63 [in Ukrainian].
7. Liakh, T., & Kuznetsov, M. (2024). Potreby liudei pokhyloho viku v umovakh voiennoho chasu [Needs of the elderly in wartime conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka – Collection of scientific works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko*, № 39. С. 94–98 [in Ukrainian].
8. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy : derzhavnyi sait Ukrainy [Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine: State website of Ukraine]. Retrieved from <https://minre.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Mokriak, A. H. (2009). Osoblyvosti sotsializatsii liudei pokhyloho viku v umovakh informatsiinoho suspilstva: sotsialno-pedahohichniy aspekt [Peculiarities of socialization of the elderly in the conditions of the information society: socio-pedagogical aspect]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 3, 109–112 [in Ukrainian].
10. Spirina, T. P., & Bodnia, A. (2023). Keis-menedzhment u roboti z vrazlyvymy hrupamy naseleння [Case management in working with vulnerable population groups]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 145–150 [in Ukrainian].
11. Topol, O. (2012). *Starist u konteksti sotsialnoi roboty [Old age in the context of social work]*. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2012. 308 s. [in Ukrainian].
12. Nebehay, S. (2022, March 16). Ninety percent of Ukrainian population could face poverty in protracted war – UNDP. *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/europe/ninety-percent-ukrainian-population-could-face-poverty-protracted-war-undp-2022-03-16/>.